

Διάλεξη του Νίκου Λυγερού με θέμα:
"Ο Ερωτόκριτος το Ενετο-Κρητικό Άσμα"
Πολύκεντρο Μοιρών. Δευτέρα 8 Δεκεμβρίου 2014, ώρα:19.00

Πρώτα απ' όλα να σας ευχαριστήσω. Είναι καλό να υποδεχόμαστε έναν ξένο για να μας μιλήσει για τον *Ερωτόκριτο*, είναι ήδη μια υπέρβαση. Άρα, χαίρομαι πρώτα απ' όλα που γίνεται αυτό. Για να καταλάβετε έχω μιλήσει πρώτα στη Γαλλία για τον *Ερωτόκριτο*, μετά στην Κύπρο, μετά στην Ελλάδα και για πρώτη φορά στην Κρήτη, που είναι απόλυτα "φυσιολογικό", εφόσον είναι γνωστό. Άρα, νομίζω ότι αξίζει να πούμε δύο τρία λόγια για τον πολιτισμό και μέσα από τον *Ερωτόκριτο*. Παρατήρησα ότι είπες Κρητικό Έπος, είναι Ενετο-Κρητικό, άρα είναι μερικοί που θα σου πουν γιατί δεν είπες ενετό-, άλλοι θα σου πουν γιατί είπες κρητικό, και μετά, στο τέλος, θα τα βγάλουμε πέρα. Τουλάχιστον για το όνομα συμφωνούμε, είναι *Ερωτόκριτος*. Αλλά ακόμα και στο κείμενο ο *Ερωτόκριτος* είναι Ερωτόκριτος, Ρωτόκριτος και Ερώκριτος, που σημαίνει ότι για τα τεχνικά θέματα τα βλέπουμε κάπως διαφορετικά.

Ο πολιτισμός μας είναι τόσο πλούσιος στην Ελλάδα, και ειδικά εδώ στην Κρήτη, που το ξέρετε ότι πάνω-κάτω, όσο αφορά στα στοιχεία του παρελθόντος, οποιοσδήποτε και να σκάψει, κάτι θα βρει. Τώρα αν θα το ανακοινώσει, εδώ είναι θέμα πολιτισμού· ενώ το αρχικό ήταν πολιτισμός, το δεύτερο είναι θέμα πολιτισμού. Ο πολιτισμός είναι μια δύσκολη έννοια, γιατί ξεπερνάει τα κοινωνικά δεδομένα. Η κοινωνία παίζει μέσα σ' ένα παρόν και βλέπετε, ότι ενώ θα μιλήσουμε για τον Ερωτόκριτο - που είμαστε στον 17^ο αιώνα - μπορεί μερικοί από εσάς, να πουν «Τι σημασία έχει να ασχοληθούμε μ' αυτό το πράμα μετά από τέσσερις αιώνες;». Είναι μερικοί από εσάς που μπορεί να πιστεύουν «εδώ άλλοι πεινάνε, γιατί να μιλήσουμε για τέτοια θέματα;». Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι σε όλη την ιστορία της Ανθρωπότητας, η Ανθρωπότητα πάντοτε έκανε έτσι, γιατί ο πολιτισμός ανήκει σε αυτά τα μη χρηστικά εργαλεία που διαθέτουμε και τελικά είναι η μόνη ουσία. Γιατί το πιο εντυπωσιακό τι είναι; Είναι ότι μετά από αιώνες, το μόνο που θυμόμαστε για μια εποχή είναι ο πολιτισμός της. Άρα, άμα θέλουμε να βοηθήσουμε τον διάλογο που άρχισες, να σκεφτούμε τον πολιτισμό μ' αυτόν τον τρόπο, είναι πολύ απλό: είναι αυτό που θα μείνει όταν δεν θα είμαστε πια εδώ. Και επειδή είναι αυτό που θα μείνει, είναι καλό να καταλάβετε ότι δεν αρπάζουμε πολιτισμό, δεν αγοράζουμε πολιτισμό, μόνο παραδίδουμε· είναι κάτι που αφήνουμε, είναι κληρονομιά. Όταν λέμε Παγκόσμια Κληρονομιά της

Ανθρωπότητας, μ' αυτήν την έννοια το λέμε. Είναι δύσκολο να αγοράσετε μια Παγκόσμια Κληρονομιά, ακόμα και να την δανείσετε. Είδατε πρόσφατα ότι είναι δύσκολο, γιατί υπάρχουν αντιδράσεις. Άρα, αν σκεφτείτε ότι τα σάβανα δεν έχουν τσέπες και σκεφτείτε ότι ο πολιτισμός είναι αυτό που αφήνουμε, εφόσον δεν είμαστε πια εδώ, τότε θα το συσχετίσετε με το θέμα της μνήμης. Γιατί είναι μόνο η μνήμη που είναι ικανή να ξεπεράσει τα όρια του θανάτου, και γι' αυτό, στην παράδοσή μας, όταν έχουμε έναν νεκρό, λέμε στους δικούς του «Ζωή σε σας, να τον θυμάστε». Ε, το θέμα του πολιτισμού είναι αυτό που είναι σε γενίκευση. Δηλαδή, ουσιαστικά, εμείς θυμόμαστε πράγματα από τους παλαιότερους, για τους οποίους δεν ξέρουμε σχεδόν τίποτα άλλο. Δηλαδή, το παράδειγμα με τον Βιτσέντσο Κορνάρο, άμα σας κάνω τώρα ερωτήσεις, ακόμα κι αν είστε ειδικοί ακόμα και φιλόλογοι, θα δείτε ότι θα πείτε μερικές φράσεις και τέλειωσε, ενώ έχετε 10.000 στίχους.

Το άλλο πρόβλημα, που δεν αποδέχεται ο πολιτισμός, είναι ο εκφυλισμός. Να δώσω ένα παράδειγμα χειροπιαστό με το παράδειγμα το σημερινό. Ο Ερωτόκριτος δεν είναι πέντε χιλιάδες μαντινάδες. Εντάξει; Τι θέλω να πω μ' αυτό; Υπάρχει μία διαφορά όσο αφορά στο κείμενο, όσο αφορά στο έργο, όσο αφορά στην υφή του, όσο αφορά στο ύφος του, όσο αφορά στο λεξιλόγιο, όσο αφορά στη ρίμα. Μερικές φορές, όταν το εκφυλίζουμε, λέμε ας πούμε ένα φιλοσοφικό κείμενο «Ε είναι κείμενο», επειδή είναι φιλοσοφικό κείμενο. Και έχουμε ξεχάσει ότι το πιο σημαντικό είναι το φιλοσοφικό, δεν είναι το κείμενο, αυτό είναι εύκολο. Όταν, λοιπόν, κοιτάζουμε τον Ερωτόκριτο έχουμε την εντύπωση ότι απλώς είναι ένα κείμενο. Εντάξει, όταν έχει ομοιοκαταληξία λέμε ότι είναι ποίημα.

Άρα, θα προσπαθήσω να σας δώσω μερικά τεχνικά σημεία όπως τα βλέπουμε εμείς. Μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικά απ' αυτά που βλέπετε εσείς. Το βλέπετε βιωματικά, μπορεί να είναι πολλοί από εσάς που μπορεί να ξέρουν απ' έξω, αλλά σίγουρα ανακατωτά, στίχους του Ερωτόκριτου. Και το πιο σημαντικό απ' όλα είναι ότι ο Ερωτόκριτος δεν είναι απλώς ένα τραγούδι. Άρα, από τους σπάνιους ανθρώπους που έχουν σεβαστεί τον Ερωτόκριτο, είναι ο Ψαραντώνης. Σίγουρα σας έρχονται κι άλλα ονόματα. Αλλά στην πραγματικότητα θα δείτε, όταν διαβάσετε το κείμενο και ακούσετε τι λέει, θα δείτε ότι οι στίχοι δεν είναι συνεχόμενοι, ότι χοροπηδάν μέσα στο κείμενο. Και αυτό δεν είναι επειδή το εκφυλίζουν ή απλώς είναι για να υπάρχει

μια ροή σε μήκος τραγουδιού, γιατί, όπως καταλαβαίνετε, όταν έχετε ένα κείμενο που είναι 10.000 στίχοι δεν μπορεί να παιχτεί τόσο εύκολα.

Άρα, λίγο τα μεγέθη για να καταλάβετε. Ο *Ταρτούφος* του Μολιέρου - είναι της ίδιας εποχής - είναι 1.900 στίχοι. Πάνω κάτω, για όσους θυμούνται τον *Ταρτούφο*, είναι σαν να λέμε ότι ο *Ερωτόκριτος* είναι 5 φορές ο *Ταρτούφος*. Όταν ξέρετε πόσο σπουδαίος θεωρείται ο Μολιέρος σε παγκόσμιο επίπεδο, το να βάλετε ένα κείμενο που έχει μέγεθος 5 φορές το άλλο είναι τεράστιο θέμα.

Άρα, υπάρχει ένας μελετητής, ο Καρτοζιάν στη Ρουμανία το 1935 έγραφε «Ντροπή και αίσχος στους Έλληνες που δεν έχουν καταλάβει το μέγεθος του *Ερωτόκριτου*». Δηλαδή, μερικές φορές χρειαζόμαστε τους ξένους να μας πουν πόσο σημαντικό είναι αυτό που ξέρουμε, γιατί εμείς νομίζουμε ότι είναι ένα τραγουδάκι, που το λέμε έτσι στην οικογένεια, ο καθένας ξέρει μερικούς στίχους και είμαστε εντάξει.

Άρα, για το *Ερωτόκριτος*, άμα το κοιτάξουμε λίγο πιο φιλολογικά, θα δείτε ότι υπάρχουν μελέτες του Ξανθουδίδη, ο οποίος αρχικά θεωρούσε ότι είναι ένα ταπεινό κείμενο. Ταπεινό με την έννοια την κακή. Ότι έχει μέσα αναχρονισμούς, ότι μπερδεύει εποχές, ότι μπερδεύει εικόνες, ότι δεν είναι καλά δομημένο. Δεν σας λέω όλες αυτές τις κριτικές για να το θυμάστε, σας λέω απλώς για να θυμάστε πόσο άσχετος μπορεί να είναι ένας ειδικός. Γιατί, όταν θα κοιτάξετε μετά τις αναλύσεις τού Στυλιανού Αλεξίου, θα δείτε ότι σας λέει ότι είναι ένα κείμενο που είναι πολύ σημαντικό. Είναι ένα κείμενο σύνθεσης, είναι ένα κείμενο που είναι διαχρονικό, ένα κείμενο που έχει πάρει στοιχεία από διάφορες εποχές, διάφορες περιοχές και όλα αυτά τα έχει βάλει μαζί για να κάνει τον *Ερωτόκριτο*.

Άρα, έχουμε ένα θέμα τώρα, αν πιστεύετε ότι είσαστε μεταξύ του ενός ή του άλλου, να θυμάστε ότι ο ίδιος ο Ελύτης έγραφε ότι διάβαζε φυλλάδες-φυλλάδες τον *Ερωτόκριτο*, τον είχαν και διαδεδομένο, συχνά οι στίχοι ήταν αλλοιωμένοι, ήταν ένα τραγουδάκι πιο πολύ, δεν καταλάβαιναν την ουσία.

Στον *Ερωτόκριτο*, άμα κοιτάξετε εκδόσεις σοβαρές, θα δείτε ότι υπάρχει λεξιλόγιο στο τέλος. Γιατί ακόμα και για τους Έλληνες, ακόμα και ειδικά για τους Κρητικούς,

είναι μερικές λέξεις, που αν δεν τις μεταφράσετε, δεν καταλαβαίνετε τι λένε, γιατί δεν τις χρησιμοποιούμε πια. Τόσο απλά.

Άρα, μια αγαπημένη μου λέξη που βλέπετε στον *Ερωτόκριτο* είναι η λέξη ‘τορνέσι’. ‘Τορνέσι’, το ξαναλέω δυνατά. Άρα, υπάρχει κάποιος εδώ που ξέρει τι είναι το τορνέσι;

- (Κοινό) Επιστροφή;

- (Ν. Λυγερός) Όχι.

- (Κοινό) Νόμισμα;

- (Ν. Λυγερός) Νόμισμα. Άρα, το τορνέσι στην πραγματικότητα χρησιμοποιείται εντελώς - και βλέπεις ότι νιώθεις μόνος, αλλά μην ανησυχείς είμαι κι εγώ.

- (Κοινό) Από εσάς το έχω ακούσει.

- (Ν. Λυγερός) Ναι, γι’ αυτό.

Άρα, θέλω να πω ότι το τορνέσι έρχεται από τη λέξη ‘τουρνουά’ στα γαλλικά, και είναι μια επιρροή μέσω των Ενετών, από την γαλλική εποχή και το έχει βάλει μέσα στο κείμενο. Άρα, ένας Κρητικός, Ενετο-Κρητικός της εποχής, καταλάβαινε αμέσως τι είναι. Δεν ήταν κάτι κρυφό. Έχει ενδιαφέρον, αν θέλετε, όταν διαβάζουμε και πινακίδες μυκηναϊκές, Γραμμικής Β, πολύ συχνά λέμε είναι κωδικοποιημένες. Αυτό είναι βλακεία. Δεν είναι κωδικοποιημένες· για τους ανθρώπους της εποχής ήταν απόλυτα κατανοητές, απλώς εμείς μετά ξεχάσαμε πώς διαβάζονται. Άρα, εδώ είναι το ίδιο για τον *Ερωτόκριτο*. Στον *Ερωτόκριτο* έχουμε, λοιπόν, τέτοιου τύπου λέξεις, έχουμε και ρήματα που είναι κάπως διαφορετικά. Μερικές φορές έχουμε διαφοροποιήσεις σε σχέση ακόμα και με τα αρχαία. Και όλα αυτά είναι μέσα στο κείμενο, αλλά εμείς θεωρούμε ότι το κείμενο είναι απλώς ελληνικό κείμενο. Άμα ήταν μόνο ελληνικό κείμενο - θα σας δώσω ένα παράδειγμα χειροπιαστό τώρα - μερικοί από εσάς βάζουν στο ίδιο επίπεδο τον *Ερωτόκριτο* και τη *Θυσία του Αβραάμ*, λέγοντας ότι είναι του ίδιου συγγραφέα και είναι συγκρίσιμα τα έργα και τα λοιπά. Έχει ενδιαφέρον, γιατί χρειάστηκε ανάλυση από τους Ολλανδούς το 1992, για να αποδείξουν ότι *Η Θυσία του Αβραάμ* δεν είναι του Κορνάρου.

Άρα τώρα, άμα προσέξετε, αν είστε σοβαροί την ώρα που αγοράζετε βιβλίο ή την ώρα που το δανείτε ή την ώρα που το ανταλλάσσετε - γιατί δεν είδα να έχει *Ερωτόκριτο* εκεί πέρα, άρα φαντάζομαι ότι το βάλατε. Στην πραγματικότητα όταν εξετάζουμε τα δύο κείμενα - είχα γράψει ήδη ένα άρθρο πριν μια εικοσαετία, όπως έλεγα στους μαθητές μου - κάτι πάρα πολύ απλό, η παρουσία του αριθμού 3 και του

αριθμού 4 στα δύο κείμενα. Άρα, ο αριθμός 3 γιατί είναι σημαντικός; Είναι παραδοσιακός. Κοιτάζετε το τρία, τριάδα, και τα λοιπά. Και κοιτάζετε πόσες φορές ακούτε το 4. Θυμηθείτε κείμενα, θυμηθείτε λογοτεχνικά κείμενα, θυμηθείτε παραμύθια. Θα δείτε ότι το 4 είναι πολύ σπάνιο, ενώ το 3 είναι πολύ διαδεδομένο. Σ' αυτό το άρθρο μετρήσαμε πόσες φορές υπάρχει ο αριθμός 3 στα δύο κείμενα και πόσες φορές ο αριθμός 4 και λέγαμε ότι, ακόμα και αν θεωρούσαμε μόνο και μόνο αυτό το κριτήριο, δεν θα μπορούσε να είναι του ίδιου συγγραφέα. Τόσο μεγάλη διαφορά. Το 4 είναι κυρίαρχο στον *Ερωτόκριτο* και το 3 είναι βέβαια κυρίαρχο στην *Θυσία του Αβραάμ*, που είναι ένα κείμενο θρησκευτικό.

Άρα, έχει ενδιαφέρον λοιπόν, γιατί όλους σας φαντάζομαι στο σχολείο, ειδικά στην Κρήτη, σας μαθαίνουν ότι *Η Θυσία του Αβραάμ* δεν είναι του Κορνάρου. Και γι' αυτό όταν τώρα αγοράζετε βιβλίο καινούργιο, με κριτική, θα δείτε ότι είναι γραμμένο *Θυσία του Αβραάμ* χωρίς συγγραφέα. Αυτές είναι οι σοβαρές εκδόσεις. Άρα, γιατί καταφέραμε φιλολογικά, αν θέλετε ακόμα και στατιστικά, ακόμα και ερευνητικά, να αποδείξουμε ότι δεν μπορεί να είναι ο ίδιος. Είναι τεράστιο θέμα.

Η ιδέα ποια είναι τώρα; Για τον *Ερωτόκριτο*. Πρώτα απ' όλα, μερικά τεχνικά σημεία. 10.000 στίχοι είναι πάνω κάτω. Να ξέρετε όταν έχετε εκδόσεις με *Ερωτόκριτο* που είναι πάνω από 10.000 στίχους είναι ότι υπάρχουν και λανθασμένοι στίχοι. Άρα, θα μου πείτε «μα πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν λανθασμένοι στίχοι;». Τι σημαίνει αυτό; Άμα κοιτάζετε στην έκδοση του Στυλιανού Αλεξίου θα δείτε το εξής: θα δείτε ότι υπάρχουν νούμερα στην έκδοση και δεν είναι συνεχόμενα. Άρα λένε «Μα πώς είναι δυνατόν;». Είναι οι στίχοι που έχουν αφαιρεθεί, γιατί δεν ήταν του κειμένου. Θα μου πείτε «Πώς το κάνουμε αυτό;». Το κείμενο έχει ένα πρόβλημα, όσον αφορά στο ιστορικό του πλαίσιο. Για ποιο λόγο; Η πρώτη, η πιο παλιά εκδοχή που έχουμε για τον *Ερωτόκριτο* είναι από το 1713, εκδόσεις *Η Βενετία*. Έχουμε και μία πολύ ωραία έκδοση *Πετράκη*, το 1735, η οποία υπάρχει σε βιβλιοθήκη στο Βουκουρέστι. Θα μου πείτε είναι λογικό να μην έχουμε εκδόσεις από πριν, γιατί είχαμε και τουρκοκρατία. Άρα, που να προλάβουμε να κάνουμε τέτοια πράγματα. Το θέμα είναι ότι δεν ξέρουμε ακριβώς πότε γράφτηκε ο *Ερωτόκριτος*.

Ωραία, τώρα θα αρχίσουμε λίγο τα πιο σοβαρά. Το ερώτημα είναι αν μπορεί να έχει γραφτεί μετά το 1669; Όχι, δεν γίνεται. Στην πραγματικότητα, για να είμαστε λίγο

πιο ακριβείς, δεν μπορεί να έχει γραφτεί ούτε μετά το 1642. Πολιορκία! Στο Ηράκλειο! Άρα, μετά έχουμε ένα άλλο θέμα, θυμάστε ότι υπήρχε και μια αναφορά στις ημερομηνίες και αυτό που αφορά και την Σητεία, αυτό που ξέρουμε είναι ότι υπήρχαν στίχοι που δεν υπήρχαν στο κείμενο. Άρα, βλέπετε ότι συνδυάζουμε τώρα ιστορικά δεδομένα που μπορεί να είναι και με γεωπολιτικές επιπτώσεις, μέσα σ' ένα κείμενο που υποτίθεται ότι είναι μόνο λογοτεχνία. Θα δείτε μετά, ότι όταν κοιτάζετε το κείμενο, σίγουρα μερικοί θεώρησαν ότι πρέπει να έχει τελειώσει η γραφή του το 1610. Εδώ, έχουμε ένα άλλο θέμα. Είναι ότι μάλλον το κείμενο έχει επηρεαστεί από μία έκδοση ιταλική του 1628. Έχει ενδιαφέρον λοιπόν, όταν έχετε ανθρώπους που σας λένε ότι αυτό έχει γραφτεί πριν, ενώ φαίνεται ότι έχει γραφτεί μετά. Είναι ένα θέμα. Θα μου πείτε «Γιατί το κάνουμε αυτό;». Είναι πάρα πολύ απλό. Το αρχικό κείμενο, πολύ-πολύ παλιά, είναι στη Γαλλία και λέγεται *Paris et Vienne*. Παρίσι και Βιέννη, είναι τα δύο ονόματα. Είναι ένα κείμενο που αφορά στο Ιπποτικό. Αυτό το κείμενο μετά επηρέασε πάρα πολύ την Ευρώπη και οι Ιταλοί, ειδικά, έκαναν πάρα πολλές μεταφράσεις αυτού του κειμένου. Αλλά προσέξτε, μεταφράσεις ελεύθερες, ας το πούμε. Άρα, το κείμενο ήταν πεζό αρχικά, και οι μεταφράσεις ήταν έμμετρες, οκτάβες. Άρα, εκεί θα δείτε και επιρροές από τον Ariosto, *Orlando Furioso*, θα δείτε επιρροές, θα λέγαμε από την ιπποτική εποχή. Έχει ενδιαφέρον, γιατί άμα το συσχετίσετε με τα δεδομένα που έχουμε για τον *Δον Κιχώτη* του Cervantes, θα δείτε ότι είμαστε 1601-1610, με τα δύο. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί τώρα να κοιτάξουμε, αν μπορεί όντως να έχει γραφτεί τόσο νωρίς.

Έχουμε ένα άλλο θέμα - αυτή είναι η μετάφραση του Albani - και έχουμε ένα άλλο θέμα, μέσα στον *Ερωτόκριτο* βλέπουμε αναφορές για την κυκλοφορία του αίματος. Θα μου πείτε: «Και τι μας ενδιαφέρει αυτό;». Ναι, μόνο που η κυκλοφορία του αίματος έχει ανακαλυφθεί το 1628. Άρα, ή έχετε κάποιον που είναι τόσο καινοτόμος που το έχει ανακαλύψει πριν την επιστήμη ή το έχει χρησιμοποιήσει και μετά. Υπάρχουν επιστημονικές γνώσεις μέσα στον *Ερωτόκριτο*, γι' αυτό γράψαμε ένα άρθρο λίγο πιο τεχνικό, όπου βλέπουμε διάφορα πράγματα που αφορούν πάνω κάτω τις επιστημονικές γνώσεις της εποχής. Μιλάει και για σεισμούς μέσα (το λέω για τη Βίκη).

Όταν εξετάζουμε αυτό το πράγμα, θα δούμε το εξής. Ότι πρώτα απ' όλα υπάρχει ένα ιστορικό πλαίσιο που σχετίζεται με την Κρήτη. Μέσα στο κείμενο θα δείτε ότι

υπάρχουν περιοχές. Πριν περάσουμε στην περιοχές, θα δούμε λίγο το τεχνικό μέρος. Θυμάστε ότι είναι δεκαπεντασύλλαβος. Βέβαια, εδώ στην Κρήτη ο δεκαπεντασύλλαβος είναι διαδεδομένος, σχεδόν όλοι μπορούν να κάνουν δεκαπεντασύλλαβο. Έχει όμως ένα τεχνικό θέμα ο δεκαπεντασύλλαβος: πολύ συχνά είναι αλλοιωμένος, τον χρησιμοποιούμε. Άρα, έχουμε ένα δεκαπεντάρη που είναι σπασμένο σε 8-7. Τότε θα σας το παρουσιάσω συνδυαστικά σαν να είναι μαθηματικά. Άρα, έχουμε δεκαπέντε συλλαβές, 8 + 7. Στην πραγματικότητα έχουμε δύο φορές 15, γιατί είναι 30. Πρέπει λοιπόν, να έχουμε το 8-7 που σημαίνει ότι έχουμε σπάσιμο, ημίστιχο, που δεν είναι ημί-. Και μετά πρέπει, επιπλέον, οι τονισμένες συλλαβές να είναι οι ζυγές. Εκτός από την ατάκα: η ατάκα είναι η πρώτη. Όταν βάλετε αυτά τα στοιχεία, θα δείτε ότι για να γράψετε πραγματικά, αληθινά δύο στίχους με ομοιοκαταληξία, η οποία να είναι πλούσια - όπως λέμε, άρα να έχει τουλάχιστον τις δύο τις συλλαβές -, θα δείτε ότι έχετε ένα τεχνικό πρόβλημα πολύ απλό στην ομοιοκαταληξία: οι περισσότεροι από εμάς κάνουμε ομοιοκαταληξίες με ρήματα. Και το άλλο βέβαια που θα μας είναι πάρα πολύ ωφέλιμο για τις ομοιοκαταληξίες είναι ότι το κτητικό στα ελληνικά είναι μετά. Αυτό μας συμφέρει. Το *μου*, το *σου*, το *του*, το βάζουμε μετά, άρα θα μπορούμε πολύ πιο εύκολα να έχουμε μια ομοιοκαταληξία. Όταν, λοιπόν, κοιτάξουμε, αυτά που λέμε εμείς, τα ντουέτα - δηλαδή, δύο λέξεις που είναι ομοιοκαταληξία και χρησιμοποιεί τώρα ο λαός -, θα δείτε ότι έχει πάρα πολύ πλούσιο λεξιλόγιο. Εδώ είναι μια διαφορά. Δηλαδή, αν πάρετε μια σειρά από μαντινάδες κλασικές, παραδοσιακές και κοιτάξετε μόνο και μόνο το τέλος του στίχου και την ομοιοκαταληξία, τη λεγόμενη ρίμα, θα δείτε ότι υπάρχουν ατάκες που είναι σχεδόν όλες οι ίδιες πάνω-κάτω. Αν θέλετε, θα σας δώσω ένα παράδειγμα, χωρίς να σας δώσω ένα παράδειγμα για να μην το κριτικάρουμε, όταν ακούτε τον πρώτο στίχο και καταλαβαίνετε ότι είναι η τελευταία λέξη μπορείτε να προβλέψετε ποια θα είναι η τελευταία λέξη του δευτέρου στίχου: αυτό λέγεται εκφυλισμός, δεν είναι πολιτισμός. Πάνω κάτω, λοιπόν - για όσους πηγαίνετε στα μπουζούκια - είναι το ρεφρέν. Στο ρεφρέν είναι πάρα πολύ δύσκολο να μην προβλέψεις την επόμενη ατάκα, γιατί είναι φτιαγμένο για να είναι πολύ απλό. Εδώ στο κείμενο, φανταστείτε τώρα, να θυμάστε ότι, όσο αφορά τη σύνθεση, τώρα τους αναγκάζουμε να γράψουν πρώτα το ρεφρέν και μετά γράφουν τις στροφές. Γινάτι, πάνω-κάτω, ξέρουν ότι όλοι θα θυμούνται μόνο το ρεφρέν και όχι τις στροφές. Άρα, τι παιδεύομαστε; Πρώτα ένα ρεφρέν που είναι πιασάρικο και μετά θα βάλουμε και μερικές στροφές, για να λέμε ότι είναι και τραγούδι - μη λέμε συνεχώς

το ίδιο. Εδώ τώρα, φανταστείτε ότι είναι ένα τραγούδι με 10.000 στίχους, χωρίς ρεφρέν. Φανταστείτε λοιπόν, ότι έχουμε αυτήν την ομοιοκαταληξία, ότι έχουμε αυτό το ζυγό όσο αφορά τον τονισμό και συν συστηματικά το 8-7. Έχουμε μερικές φορές, τον στίχο που δεν τελειώνει στον στίχο, δηλαδή συνεχίζει στον επόμενο, *au getman* - είναι μια τεχνική που είναι κλασική όταν το κείμενο είναι πεζό.

Το άλλο πράγμα που πρέπει να ξέρετε, απ' αυτά που ξέρετε από τον *Ερωτόκριτο*, αν δεν έχετε διαβάσει το κείμενο, είναι ότι οι περισσότεροι στίχοι που ξέρετε δεν είναι του *Ερωτόκριτου*. Θα πάρω ένα πολύ απλό παράδειγμα: «τ' άκουσες Αρετούσα μου». Υπάρχει κάποιος που δεν το ξέρει αυτό; Αποκλείεται. Δεν υπάρχει στο κείμενο. Θα μου πείτε «Μα πώς είναι δυνατόν;». Μα είναι πάρα πολύ εύκολο, γιατί μέσα στο κείμενο, κάπου-κάπου γράφει ποιος μιλάει. Μερικές φορές όμως δεν γράφει. Άρα, για να καταλάβουμε εμείς ποιος το λέει, πρέπει κάποιος να το πει. Στο κείμενο, οι στίχοι πριν, σας λένε ποιος μιλάει σε ποιον. Όταν όμως το παίρνετε από εκεί πέρα, πρέπει κάποιος να το πει. Άρα, το «Γ' άκουσες Αρετούσα», δεν είναι γραμμένο. Άρα, έχουμε αλλάξει λίγο την αρχή του στίχου για να ακούει αυτός που θα ακούσει μόνο το τραγούδι για ποιον μιλάμε, και τελικά δεν είναι καθόλου το κείμενο. Αν νομίζετε ότι αυτό είναι απαράδεκτο, σας υπενθυμίζω ότι όταν θα ακούσετε, ας πούμε, τη *Ρωμιούσση* του Ρίτσου και θα την ακούσετε με μελοποίηση του Θεοδωράκη, αν προσπαθήσετε να βάλετε τους στίχους συνεχόμενα, θα δείτε ότι δεν είναι ίδιοι. Υπάρχουν πηδήματα, άλματα. Είναι επειδή την ώρα που κάνει τη σύνθεση, είναι μερικοί στίχοι που είναι πιο δύσκολοι. Το λέω αυτό για να καταλάβετε το εξής: ο *Ερωτόκριτος* δεν είναι φτιαγμένος για να τραγουδηθεί. Τι εννοώ μ' αυτό; Το λεξιλόγιό του είναι πολύ πιο δύσκολο από κάποιον που θα το πει τραγουδιστά. Ενώ εμείς θεωρούμε τώρα ότι είναι αυτονόητο, ότι είναι φτιαγμένο για να τραγουδηθεί. Και τι γίνεται; Είναι πάρα πολύ απλό. Όταν φτιάχνουν τραγούδια, βγάζουν τους στίχους που έχουν δύσκολες λέξεις και βάζουν μόνον αυτές που είναι εύκολες, εύλωπτες. Είναι το ίδιο πρόβλημα που έχουμε στην όπερα. Άμα γράψετε ένα κείμενο πάρα πολύ ωραίο και το κάνετε μετά μελοποίηση για όπερα, είναι πολύ απλό, ο τραγουδιστής δεν μπορεί να βγάλει τον ήχο. Γιατί αυτό είναι φτιαγμένο για να διαβάζεται και όχι για να τραγουδιέται. Ωραία. Αυτό το ξέρουμε.

Τώρα, η δομή του έργου. Για να καταλάβετε, είμαστε σε πέντε Άσματα. Τεράστιο θέμα αυτό. Γιατί να είναι πέντε. Είναι πολύ δομικά στημένο. Δεν είναι καθόλου ένα

έργο του τύπου, όπως θα έλεγε ο Κούντερα, «το γράφω και ξαφνικά το μυθιστόρημα είναι πιο έξυπνο από το συγγραφέα και ξεπερνάω τον συγγραφέα και αλλοιώνω σιγά σιγά το κείμενο». Καμία σχέση. Θα σας δώσω ένα παράδειγμα. Άρα έχετε πέντε μέρη: τα πολεμικά μέρη είναι το 2 και το 4, τα ερωτικά είναι το 1,3 και 5. Έχει ενδιαφέρον, γιατί όταν το βλέπετε όπως είναι στημένο, πάνω κάτω τι θέλει να κάνει; Θέλει να βάλει ένα ερωτικό - αυτό είναι πιο πολύ για τις γυναίκες, ξέρετε, τα ρομάντζα. Μετά, σου λέει, άμα δεν βάλω τίποτα άλλο, δεν έχω άνδρες· άρα, βάζω κι ένα κονταροχτύπημα, εκεί πέρα, γίνεται χτύπημα, ο ένας τον άλλον. Μετά δεν μπορώ να βάλω κονταροχτύπημα για 8.000 στίχους, εντάξει; - Αυτό είναι για τους άνδρες, βέβαια, ξέρετε, αυτούς που τους αρέσουν να βλέπουν έργα περιπέτειες, στα οποία κοιμούνται οι γυναίκες δίπλα. Το ανάλογο είναι με το μυθιστόρημα, όταν λένε «Βλέπεις πόσο ρομαντικά τής μιλάει;», ο άλλος κοιμάται δίπλα. Μετά ξαναπαίζουμε στο ερωτικό, εφόσον είχε αλλαγή, σκέφτεται τους πάντες. Μετά θα ξαναβάλει το πολεμικό - υπάρχει ολόκληρος πόλεμος - και μετά τελειώνει πάλι στο ερωτικό. Άρα, θα μου πείτε αυτή η δομή, που έχει διαλέξει είναι δική του, υπήρχαν από πριν; Άρα, μερικά στοιχεία είναι από πριν, μερικά όμως είναι καινοτομίες. Αυτό που έχει ενδιαφέρον, είναι ότι όταν είμαστε Έλληνες και Κρητικοί, μας ενοχλεί να λέμε ότι ένα κείμενο έχει εμπνευστεί από άλλο. Αυτό που έχει σημασία είναι το κείμενο και είναι πολύ καλύτερο από το άλλο. Σας το λέω τώρα ως καθηγητής. Εμένα μου αρέσουν πολύ οι φοιτητές που είναι ικανοί να αντιγράφουν τον άλλον - μιλάμε για άλλες χώρες, στην Ελλάδα δεν υπάρχει αυτό - αντιγράφουν τον άλλον και έχουν καλύτερο βαθμό από τον πρώτο. Και λες «Μα δεν μπορεί! Πώς το έκανε αυτό;». Στην πραγματικότητα, ο δεύτερος φοιτητής είναι πιο έξυπνος από τον πρώτο, αλλά δεν ξέρει το μάθημα, άρα αντιγράφει. Αλλά επειδή είναι πιο έξυπνος, συνθέτει καλύτερα τα δεδομένα που βλέπει. Και τελικά, έχει καλύτερο βαθμό, αν δεν τον έχουν πιάσει βέβαια. Μιλώ πάντα για άλλες χώρες. Και να ξέρετε ότι, σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα συμφέρει να έχετε φοιτητές που είναι της δεύτερης κατηγορίας, παρά της πρώτης. Γιατί, της πρώτης θα το καταφέρουν όλοι, όταν θα μάθουν το μάθημα. Το δεύτερο και να μάθουν το μάθημα δεν το καταφέρνουν. Εδώ λοιπόν, είναι το ίδιο. Άμα κοιτάξετε στα κείμενα πως υπάρχει μια επιρροή, θα δείτε ότι από το πρώτο γαλλικό κείμενο, μετά τις παραλλαγές τις ιταλικές, μέχρι να φτάσουμε στον *Ερωτόκριτο* του Κορνάρου, έχουμε μια εξέλιξη και μια πολυπλοκότητα στη δομή, που δεν έχει καμία σχέση με το αρχικό. Το αρχικό, αν θέλετε, είναι ένα απλοϊκό κείμενο, θα λέγαμε κλασικά ιπποτικό, του τύπου *θα είμαι ο*

ιπότης που θα θυσιαστεί για τη γυναίκα που αγαπά, ενώ αυτή δεν του δίνει σημασία, και, όσο πιο πολύ δεν του δίνει σημασία πιο πολύ θυσιάζεται και όσο πιο πολύ θυσιάζεται, τελικά, τον αγαπάει. Αλλά το θέμα είναι μια λεπτή ισορροπία: μέχρι πού να θυσιαστείς! Εμείς τώρα με τα πρόσφατα δεδομένα, τα έχουμε κάνει πιο απλά, είναι του τύπου –πώς να το πω τώρα; Είναι μια μεγάλη αλλαγή φάσης, τελοσπάντων. Έχει σχέση με το φτύσιμο και με το κόλλημα. Εντάξει; Στην πραγματικότητα, εκείνη την εποχή, αυτό κρατάει 2.000 στίχους. Δηλαδή, για να καταλάβετε, ο Ερωτόκριτος και η Αρετούσα θα συναντηθούν αληθινά μετά από 2.216 στίχους, μεταξύ τους, με γρύλο - μη φανταστείτε κάτι πολύ ζεστό. Αυτό. Και όχι εντελώς μόνοι τους, για να μην έχουμε παρεξηγήσεις. 2.216 στίχοι είναι το πρώτο Άσμα. Μετά θα έχουμε μια μικρή παρένθεση 2.464 στίχους, που είναι το κονταροχτύπημα. Άρα, το ενδιαφέρον ποιο είναι; Θα μπορείτε να μου βάλετε μια κριτική και να μου πείτε «Εντάξει τώρα, στον 17^ο αιώνα δεν ξέρουν να γράφουν αλλιώς». Έχει ενδιαφέρον, γιατί οι περισσότεροι από εσάς -να μην κάνω το τεστ- κοιτάζουν σήριαλ. Τα σήριαλ έχουν ακριβώς τις ίδιες τεχνικές. Άρα - σας δίνω ένα παράδειγμα - ας πούμε, σκεφτείτε το αγαπημένο σας σήριαλ, και τώρα παίρνετε ένα αγαπημένο πρόσωπο και του λέτε «Ρε, να δούμε το επεισόδιο τάδε μαζί». Τον βάζετε δίπλα, εσείς είσαστε - ξέρετε - «τι θα γίνει, πώς θα γίνει», του εξηγείτε, κλπ. Ο άλλος το βρίσκει μέτριο. Λέει «Αυτό ήταν;». Το βρίσκει μέτριο, γιατί δεν έχει δει όλα τα προηγούμενα επεισόδια. Άρα, έχει δει μόνο μια φωτογραφία, ενώ εσείς του μιλάτε για μια ταινία. Ποια είναι η δυσκολία; Στο σήριαλ παίζουμε με τεχνικές, τις οποίες χρησιμοποιούμε βέβαια στον *Ερωτόκριτο*, και είναι του τύπου: υπάρχει το αυτοτελές επεισόδιο – π.χ. οι δύο τραγουδιστές, που θα δώσουν μάχη με τους φαντάρους του βασιλιά, που έρχονται να τους πιάσουν, αυτό είναι αυτοτελές επεισόδιο -, αλλά το αυτοτελές επεισόδιο από μόνο του δεν έχει μεγάλη σημασία, εδώ έχει σημασία ότι σκοτώνονται και οι δύο. Αλλά έχει σημασία γιατί εμείς θέλουμε να μάθουμε – στην πραγματικότητα εμείς ξέρουμε, και αυτό είναι μια τεχνική της εποχής και που έχουμε ακόμα ως τώρα. Ο τηλεθεατής είναι πιο έξυπνος από τους ηθοποιούς, γιατί ξέρει ότι ο άλλος είναι με την άλλη, ο οποίος ο άλλος δεν ξέρει ότι είναι με την άλλη και η άλλη, βέβαια, ξέρει ότι είναι με την άλλη, η άλλη. Κι εσείς συνεχώς λέτε «Μα πώς δεν το κατάλαβε;». Σας έχουν δώσει 400 ειδήσεις σε εσάς. Εντάξει; Και είναι ακριβώς το ίδιο που γίνεται όταν πηγαίνετε σε παιχνίδια τηλεοπτικά. Όταν είστε στο σπίτι σας έχετε 300 ειδήσεις, το βλέπετε εύκολα. Πάλι εκεί πέρα δεν έχει ενδείξεις. Είσαστε πάτος. Εδώ λοιπόν, ο Ερωτόκριτος τι κάνει; - Ο Κορνάρος μέσω του Ερωτόκριτου. - Μας δίνει μερικά

σημεία και εμείς θέλουμε να μαθευτεί. Λέμε: «Εντάξει, αφού την αγαπάει. Πότε θα το ανακαλύψει αυτή ότι την αγαπάει;». Το πιο ωραίο είναι αυτό που ονομάζουμε εμείς το ‘σταυρωτό’. Το ‘σταυρωτό’ είναι: αγαπάει ο ένας τον άλλον, αλλά ούτε ο ένας ούτε ο άλλος το ξέρει. Και κάθε φορά - το ξέρετε πολύ καλά - είναι μια τεχνική που βάζουμε στα σήριαλ - ειδικά στα αμερικάνικα - βάζουμε, ας πούμε, έναν άνδρα και μια γυναίκα να είναι αναγκασμένοι να δουλεύουν μαζί σε μια εργασία, χώρο εργασίας, που δεν μας ενδιαφέρει ποιος είναι και βέβαια υπάρχει κάτι που “παίζει” μεταξύ τους. Εμείς το λέμε ‘παίζει’ - θεωρία παιγνίων βέβαια - αλλά δεν παίζει. Δηλαδή, σχεδόν παίζει. Άρα, είμαστε όλοι εκεί πέρα να πούμε «Πότε θα τα φτιάξουν;». Ενώ όσοι γράφουν σενάρια ξέρουν ότι όταν θα τα φτιάξουν, τέλειωσε. Άρα, όλη η ιδέα είναι η καθυστέρηση. Πόσο αργά θα πούμε αυτό που περιμένουν όλοι. Γιατί, άμα το πούμε αμέσως, δεν είναι ωραίο. Έχει ενδιαφέρον αν κοιτάξετε, ας πούμε, και κείμενα πιο πρόσφατα: έχει ενδιαφέρον και για τις γυναίκες, οι ατάκες του τύπου:

- Πες μου ότι μ’ αγαπάς!
- Σ’ αγαπάω.
- Όχι, πες μου ότι μ’ αγαπάς!
- Σ’ αγαπάω... Τελικά δε σ’ αγαπάω!
- Α! Πιο ενδιαφέρον!

Λες «Μα αφού ήθελες το άλλο». Ε, είναι πολύ απλό: μερικές φορές μας ζητάν ή ζητάμε να μας πούνε αυτό που θέλουμε, αλλά όχι να μας το πουν αμέσως. Γιατί αν μας το πούνε αμέσως δεν μας αρέσει. Να το θυμάστε αυτό. Το λέω πιο πολύ στους άνδρες βέβαια, γιατί οι γυναίκες έχουν τέχνη σ’ αυτόν τον τομέα. Άρα, είναι –το λέμε και ανάποδα, εντάξει;- να ξέρετε ότι υπάρχει και μια γυναικεία στρατηγική -που χρησιμοποιείται και στις διαπραγματεύσεις για την ΑΟΖ - είναι όταν λένε ναι. Λένε ναι, ναι, ναι, ναι. Ε, λες: «θα το κάνουμε; Θα το κάνουμε;», λέει: «ναι», αλλά δεν λέει ποτέ ούτε. Και βέβαια έχουμε και τους χυδαίους άνδρες, που όλο το θέμα τους είναι πότε θα το κάνουν, και εφόσον το κάνουν ξέρουν ότι δεν θα γίνει πια τίποτα άλλο. Άρα, βέβαια οι γυναίκες έχουν καταλάβει αυτό και κάνουν τη διάρκεια. Είναι μερικές φορές που δεν το κάνουν μέχρι το τέλος. Αυτά είναι τα ζευγάρια που δεν χώρισαν.

Επανέρχομαι. Σε αυτό το πλαίσιο, κοιτάξτε πως πάει. Η δομή είναι η εξής. Αρχικά ξέρουμε – έχουμε εδώ και τους ταξικούς, κάτι θα βρούμε ταξικό. Άρα, προσέξτε: είναι η πλούσια, είναι φτωχός. Αρχίζουμε. Άρα, αυτό σημαίνει αμέσως προβλήματα.

Άρα, θα μου πείτε «γιατί κάποιος που είναι της εποχής του 17^{ου} αιώνα, το χτίζει έτσι;». Μα γιατί αν ήταν και οι δύο πλούσιοι θα ήταν στημένο, τέλειωσε. Άμα ήταν και οι δύο φτωχοί δεν θα ενδιέφερε κανέναν. Άρα, πρέπει να υπάρχει μια διαφορά. Προσέξτε, όμως, πώς μπορούν να συγκλίνουν. Αυτός είναι φτωχός, ναι, γιατί απλώς είναι ο γιος του σύμβουλου του Βασιλιά. Αλλά, επειδή είναι ο σύμβουλος του Βασιλιά, ο Βασιλιάς θεωρεί ότι ο σύμβουλος είναι έξυπνος. Άρα, επειδή είναι ο γιος του συμβούλου, θα του επιτρέψει να πηγαίνει στο παλάτι του. Άρα, μπορούν να συναντηθούν. Βλέπετε; Πρώτο λάθος, η συνάντηση. Η συνάντηση, η οποία θεωρούμε ότι είναι τυχαία, όταν είναι τα δύο ζευγάρια. Ενώ στην πραγματικότητα είναι αναγκαία, εφόσον είναι ο σύμβουλος του Βασιλιά. Άρα, όταν είμαστε ομορτυμιστές, θεωρούμε ότι το τυχαίο πρέπει να το αρπάξουμε, ενώ όταν είμαστε στρατηγιστές δημιουργούμε την ανάγκη. Όταν δημιουργείται αυτή η ανάγκη, τι γίνεται; Στην πραγματικότητα, ο Ερωτόκριτος θα έχει πρόσβαση στην Αρετούσα, χωρίς να έχει πρόσβαση σ' αυτήν. Δεύτερη τεχνική, που τη βλέπουμε στο στρατό. Έχει ενδιαφέρον, γιατί αυτό θα μας επιστρέψει να αναλύσουμε, τη διάρκεια της απόστασης που θα πρέπει να διανύσει. Σε κάποια φάση, λοιπόν, αποφασίζει με τον Πολύδωρο, να τραγουδήσουν για την Αρετούσα. Λέτε «εντάξει, τι πιο κλασικό!». Ξέρετε γιατί είναι κλασικό εκείνη την εποχή; Γιατί το τραγούδι τη νύχτα, του επιτρέπει να μην φαίνεται. Άρα, έχει ενδιαφέρον, γιατί τώρα άμα κοιτάξετε τις αισθήσεις, είναι ότι άμα τον δει δεν θα τον αγαπήσει, γιατί είναι ο γιος του συμβούλου. Άμα τον ακούσει, μπορεί να τον αγαπήσει, γιατί δεν τον βλέπει. Θα χρησιμοποιηθεί αυτή η τεχνική και, μάλιστα, ενεργοποιείται ένα άλλο σύστημα, είναι ότι η Αρετούσα μιλάει με τη Νένα – και η Νένα αποτελεί το εσωτερικό το στοιχείο - και λέει η Αρετούσα το εξής, που είναι φανταστικό: Είναι μία τόσο ωραία φωνή, που πρέπει αναγκαστικά να είναι από ευγενή. Δεν μπορεί να είναι αλλιώς. Έχει ενδιαφέρον σαν κώδικας. Ο Πολύδωρος, που είναι ο φίλος του Ερωτόκριτου, προσπαθεί να του πει να μην πάνε.

Ένα άλλο να θυμάστε: όταν τα έργα είναι σύνθεσης όλα τα ονόματα έχουν ένα νόημα. Ερωτόκριτος, αυτός που υποφέρει από την αγάπη. Η Αρετούσα είναι το θέμα της αρετής. Έχουμε τον Ηρακλή για τον Βασιλιά, κλασικό παράδειγμα. Αλλά ο Πολύδωρος, ο Πεζόστρατος. Θα δούμε μετά και με το κονταροχτύπημα. Η ιδέα ποια είναι; Είναι ότι ξαφνικά – εδώ θα ενεργοποιηθεί το 'σταυρωτό' - είναι ότι αυτή θα αγαπήσει τη φωνή, αλλά δεν ξέρουν ποια είναι η φωνή. Επειδή τώρα και ο Βασιλιάς και η Βασίλισσα θέλουν να μάθουν ποια είναι η φωνή, στέλνουν στρατιώτες να τους

πιάσουν. Και εδώ μπαίνει ένα άλλο πράγμα, είναι ότι επειδή αντιστέκονται – αυτό είναι καθαρά κρητικό, μας αρέσει αυτό - αντιστέκονται και σκοτώνουν μάλιστα τους στρατιωτικούς του βασιλιά. Τότε παίρνουν αξία. Έχει ενδιαφέρον αν το σκεφτείτε. Γιατί θέλει να πει ότι η πρώτη επαφή γίνεται με τη φωνή, η δεύτερη επαφή γίνεται με την αξία, η οποία καθορίζεται από την αντίσταση στην εξουσία: του τύπου ‘Γιατί να έρθεις να με πιάσεις; Τι είναι απαγορευμένο;’. Ενώ η ιδέα αρχικά είναι, ‘στέλνω κάποιον είτε από ενδιαφέρον ή επειδή είναι απαράδεκτο, γιατί δεν ξέρω ποιος είναι. Ας εκδηλωθεί επίσημα’. Τώρα, επειδή υπάρχει αυτό το πρόβλημα, ο Ερωτόκριτος θα είναι άρρωστος. Θα μου πείτε «Πολύ ευαίσθητο παιδί». Πρέπει να είναι άρρωστος για να μην εμφανίζεται. Θέμα τεχνικής ανάγκης. Αλλά το πιο σπουδαίο είναι ότι η Αρετούσα θα πάει στο δωμάτιό του. Βέβαια, όταν δεν είναι ο Ερωτόκριτος. Και για να κάνει τι; Άρα - αυτό μην ανησυχείτε, δεν έχει σχέση εδώ με τους Κρητικούς και τις Κρητικές, έχει σχέση με τους Ενετούς σίγουρα, ανοίγει τα ερμάρια. Ενώ καμία γυναίκα στην Ελλάδα ή στην Κρήτη δε θα άνοιγε το ερμάρι του υποψήφιου. Βλέπω χαμογελάτε, συμφωνείτε όλοι, ωραία. Άρα, ανοίγει το ερμάρι και τι βλέπει; Βλέπει το πορτραίτο της. Τώρα θα μου πείτε «Αυτό δεν είναι πολύ σημαντικό, γιατί είμαστε στον 21^ο αιώνα, και θεωρείται ότι αυτό είναι αυτονόητο». Για να ζωγραφίσετε το πορτραίτο ενός ανθρώπου, χωρίς να το αντιλαμβάνεται, θέλει πολύ μνήμη. Που σημαίνει ότι θέλει πολύ προσοχή. Άρα, άμα σκεφτείτε ότι απλώς διασταυρώνονται στο παλάτι, αυτό είναι μια άλλη ένδειξη ότι έχουμε να κάνουμε με κάποιον που έχει υψηλή νοημοσύνη. Και αυτό το λέμε από την αρχή. Είναι 18χρονος, αλλά ψάχνει πάντοτε την παρέα των σοφών και των γέρων. Ενώ η Αρετούσα είναι πιο πολύ το θέμα της ομορφιάς. Πανέμορφη, όλοι την περίμεναν, γιατί δεν μπορούσαν να αποκτήσουν παιδιά. Αυτό λοιπόν, έχει ενδιαφέρον όταν το κοιτάζουμε, γιατί βλέπετε ότι περάσαμε αποφυγή του βλέμματος, πάμε στη φωνή, μετά πάμε στο εικαστικό: στο εικαστικό ήταν η φωνή και βέβαια και το όργανο. Άρα, άμα το σκεφτείτε ορθολογικά, θα δείτε, είναι πολύ παράξενο για έναν φτωχό να ξέρει να παίζει λαούτο και να ξέρει και να ζωγραφίζει και να ξέρει και να τραγουδάει, σωστά.

Όλα αυτά τα πράγματα γίνονται για μια προετοιμασία. Άρα, θα ήθελα τώρα να επικεντρωθώ σε μια προετοιμασία, στην οποία δεν δίνουμε μεγάλη σημασία, και είναι κρίμα, γιατί δεν την αναλύουμε ούτε τοποστρατηγικά, ούτε χρονοστρατηγικά, ούτε βέβαια γεωπολιτικά. Και είναι το κονταροχτύπημα. Το κονταροχτύπημα είναι φτιαγμένο μέσα στο κείμενο - και βέβαια αυτό είναι καθαρά του Κορνάρου - για να

αναδειξεί κάτι. Άρα, εμείς λέμε - απλοϊκά στην αρχή - ότι είναι φτιαγμένο για να υπάρχει ένας διαγωνισμός, έτσι ώστε να εμφανιστεί ο πρωταθλητής και, εντελώς τυχαία, ο καλύτερος να είναι ο Ερωτόκριτος. Εντάξει; Αυτό είναι το απλό.

Ο Egil Danielsen έκανε μια ανάλυση του *Ερωτόκριτου*, πολύ σπουδαία και πολύ πρωτότυπη και είπε, ειδικά για το δεύτερο Άσμα, έχει ενδιαφέρον το πώς πέφτουν οι παίχτες στο κονταροχτύπημα. Θα μου πείτε: «Τι πήγε και έψαξε ο άνθρωπος;». Κοιτάζουμε ένα κονταροχτύπημα, υπάρχει αυτός ο διαγωνισμός, χτυπιούνται και πέφτει. Και λέει –σημειώνει αυτός, και έχει ενδιαφέρον γιατί όταν έχετε Σκανδιναβούς να ασχολούνται με κείμενο της Κρήτης, μπορεί να το κοιτάζουν πιο προσεκτικά, γιατί τους φαίνεται εντελώς ξένο, ενώ εμείς δεν το προσέχουμε -, προσέχει ότι ο τρόπος, με τον οποίο πέφτουν οι καβαλάρηδες από το άλογο, είναι ενδεικτικός της σχέσης που έχουν με τη Βενετία. Αυτό, είναι αυτό. Τόσο απλό! Τώρα θα μου πείτε «Μα πως είναι δυνατόν;». Θυμάστε ποιοι έρχονται στο κονταροχτύπημα; Εκτός, βέβαια, από τον Χαρίδημο. Εδώ ξαφνικά έχετε μια τοποστρατηγική. Δηλαδή, έχουμε τοποθεσίες: Μεθώνη, Κορώνη, Μυτιλήνη, Βυζάντιο. Και αυτό δείχνει ότι υπάρχει το ελληνικό στοιχείο, δεν μπορεί να είναι μόνο το ενετικό. Δε, θα σας πω όλα τα ονόματα, αλλά θα τα ξανακοιτάξετε. Υπάρχουν βέβαια και αναφορές στον Καραμανίτη – ‘Σπιθόλιοντας’. Δεν υπάρχει ποτέ στο κείμενο καμία αναφορά στην Τουρκία. Γιατί όλοι ξέρουμε ότι είναι Καραμανίτης, που είναι το ίδιο. Και αυτό έχει ενδιαφέρον, θα δείτε γιατί. Άρα, εντοπίζοντας αυτό το πράγμα, το πρώτο πράγμα που μπορούμε να καταλάβουμε είναι το εξής. Αν ήθελε κάποιος να γράψει ένα κείμενο και να αναρωτηθεί πώς θα περάσει το εξής μήνυμα. Ας πούμε ότι θέλουμε να γράψουμε τώρα ένα κείμενο, όπου θα υπάρχει ένας διαγωνισμός. Εμείς τώρα τι θα κάναμε; Πάνω-κάτω θα παίρναμε ποδόσφαιρο, θα πηγαίναμε στο διεθνές επίπεδο ή θα παίρναμε τα τραγούδια Eurovision, π.χ. σας δίνω ένα παράδειγμα, θα το καταλάβετε αμέσως. Άμα σας πω «Ελλάδα, 12 πόντους. Κύπρος, 12 πόντους», θα καταλάβετε αμέσως ότι σχετίζεται με την ποιότητα του τραγουδιού. Μάλλον, θα καταλάβετε ότι ξέρετε ακριβώς τι θα καταλάβετε. Άρα, τι θέλω να πω. Άμα κοιτάξετε μερικές βαθμολογίες στη Eurovision, όπου ψηφίζουν τα κράτη, στις οποίες ψηφίζουν πολίτες, θα δείτε ότι υπάρχουν θέματα συμπάθειας και αντιπάθειας. Άρα, άμα κάποιος ήθελε να αναλύσει χρονικά τη Eurovision, θα μπορούσε να δει μερικές σχέσεις που έχουν αλλάξει. Σας δίνω ένα παράδειγμα. Θα προσέξετε ότι έχουμε τώρα περισσότερες νίκες από τις ανατολικές χώρες. Για ποιο λόγο; Επειδή μερικές διαλύθηκαν, έχουμε περισσότερους

ψηφοφόρους από την ίδια περιοχή. Άρα, δεν ψηφίζουν τον ίδιο. Λοιπόν, η τεχνική του *Ερωτόκριτου* είναι ότι στο δεύτερο Άσμα βλέπουμε όλη τη γεωγραφία της Ελλάδας και βλέπουμε πως σχετίζονται ο ένας με τον άλλον. Υπάρχει βέβαια το ιπποτικό σύστημα, άρα για κάθε ιππότη της εποχής έχουμε τα χαρακτηριστικά, που είναι γραμμένα πάνω στην περικεφαλαία. Τα χαρακτηριστικά, πάνω-κάτω, είναι το μικρό του βιογραφικό. Το μικρό βιογραφικό, συνήθως, θα έχει μια τάση να περιγράφει το ερωτικό στοιχείο. Δηλαδή, ποιος αγάπησε ποια, για ποιο λόγο. Και γι' αυτό ξέρετε εσείς το πιο κλασικό με τον Χαρίδημο, γιατί είναι ακριβώς αυτό που έχει μελοποιηθεί και αφορά τον κρητικό. Το *Μαύρο φαρί, μαύρ' άρματα, και μαύρο το κοντάρι, μαύρη ήτونه κ' η φορεσά τουνού του Καβαλάρη*, το έχετε όλοι στο νου σας, αλλά μπορεί και να μη θυμάστε ακριβώς το γιατί είναι μαύρος. Ναι, όχι ακριβώς. Όταν λοιπόν, βάζουμε σ' ένα κονταροχτύπημα μερικές περιοχές, το πρώτο ερώτημα που πρέπει να θέσετε –αν εσείς το εξετάζατε γεωπολιτικά - είναι «γιατί βάζουμε αυτές τις περιοχές και όχι τις άλλες»; Και άμα σκεφτείτε, λοιπόν, το ιστορικό πλαίσιο της εποχής, θα δείτε ότι, εντελώς τυχαία, σας υπενθυμίζω ότι ο Μοροζίνι -που δεν είναι μόνο μια κρήνη με λιοντάρια - αμέσως μετά το 1669 θα πάει στην Πελοπόννησο, όπου θα απελευθερώσει όλη την Πελοπόννησο. Εντελώς τυχαία πριν, στην Πελοπόννησο, τα μόνα στοιχεία που δεν είναι υπό οθωμανικής αυτοκρατορίας - ποια είναι; - είναι μερικά λιμάνια, Οθώνη, Μεθώνη. Τα ξέρετε αυτά. Θα δούμε και το Ναύπλιο. Άρα, έχει ενδιαφέρον γιατί μόνο και μόνο από τις επιλογές, μπορούμε να καταλάβουμε ότι δεν μπορεί να είναι άλλη εποχή. Στενεύει η περίοδος, όπου μπορεί να βρεθεί το κείμενο.

Μετά, πώς είναι αυτές οι σχέσεις. Και εδώ έχει ενδιαφέρον. Γιατί άμα πάρετε τις σχέσεις, σε έναν κανονικό διαγωνισμό, του τύπου έχουμε δύο άτομα κερδίζει ο ένας, και μετά αυτός που κερδίζει παίζει με τον άλλον νικητή. Θα δείτε ότι, εντελώς τυχαία, πώς έχουν επιλεχτεί τα ντουέτα. Και ένα άλλο, που είναι πάρα πολύ σημαντικό, είναι το εξής. Είναι την ώρα που οργανώνεται όλος αυτός ο διαγωνισμός για το κονταροχτύπημα, και λέμε «Εντάξει, τώρα είναι στημένο, το ξέρουμε ότι θα γίνει κάτι». Ωπ, ξαφνικά έρχεται ο Καραμανίτης. Αλλάζει τα πάντα και λέει «Αυτός μου έχει κλέψει το σπαθί». Και τώρα πάλι έχει ενδιαφέρον, γιατί ο Βασιλιάς θα πει «Γι' αυτήν την υπόθεση, που είναι θέμα αξίας θα πάμε ως το θάνατο». Μονομαχία. Εντελώς τυχαία, ποιος προκαλεί αυτό το πρόβλημα; Είναι ο Καραμανίτης. Εντελώς τυχαία, βέβαια, ο Καραμανίτης χάνει και πεθαίνει. Που σημαίνει ότι δεν θα παίξει με

κανέναν άλλον. Όταν θα παίξουμε με τον πρίγκιπα του Βυζαντίου, τότε θα γίνει ισοπαλία. Εδώ θα πούμε «Πώς γίνεται;». Άρα, θα υπάρχει ισοπαλία, αλλά μετά θα βάλουμε τον άλλον έτσι ώστε να χάσει με τον Ερωτόκριτο. Και το έπαθλο θα είναι για τον Ερωτόκριτο.

Τι θέλω να σας πω. Θέλω να σας πω ότι άμα κοιτάξετε δομικά όλους τους ιππότες που είναι μέσα στο κονταροχτύπημα και τους πάρετε στη σειρά και μετά εσείς θέλετε να επιλέξετε ποιος θα παίξει με ποιον και ποιος θα είναι ο νικητής. Εγώ το στήνω, καταλάβατε; Το κάνω ανάποδα τώρα. Θα δείτε, ότι αν ήσασταν εκείνης της εποχής Κρητικός, με το ενετοκρητικό πνεύμα της εποχής, θα επιλέγατε αυτό που είναι γραμμένο. Δε θα κάνατε άλλη επιλογή. Άρα, σημαίνει ότι παίρνει μια επιλογή, η οποία μας φαίνεται εμάς εντελώς τυχαία, γιατί εμείς τώρα έχουμε ξεχάσει ποιος είναι ποιος και δε δίνουμε μεγάλη σημασία στις σχέσεις των νησιών με την Κρήτη – ενώ εκείνη την εποχή ήταν πάρα πολύ σημαντικό. Άρα, προσπαθώ να σας δείξω ότι το Άσμα 2, μπορεί να το διαβάσετε απλώς σαν ένα μικρό έργο περιπέτειας, που είναι μια μεγάλη παρένθεση μέσα σε ένα κείμενο πιο σημαντικό, ενώ στην πραγματικότητα αυτό το κείμενο είναι καθαρά γεωπολιτικό και μας αναδεικνύει τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ τους και μπορούμε να δούμε, από τις επιλογές, τι τύπου είναι ο συγγραφέας. Γιατί άμα ήταν εντελώς Ενετός, δεν θα έβγαζε ισοπαλία με το Βυζάντιο. Άμα ήταν φιλότουρκος, δεν θα σκότωνε τον Καραμανίτη. Άμα δεν είχε μια ειδική σχέση με την Κρήτη, δεν θα έβαζε σαν μεγάλο ήρωα τον Χαρίδημο, τον Κρητικό. Άρα, όλα αυτά τα στοιχεία, μπορεί να τα δείτε, γιατί έχει ενδιαφέρον πώς θα συμπληρωθούν. Εμείς λοιπόν - τελειώνουμε την παρένθεση και αυτό είναι το επεισόδιο μέσα στο σήριαλ - όλο αυτό που θέλαμε μετά από αυτό το Άσμα, είναι τουλάχιστον να νικήσει ο Ερωτόκριτος. Γίνεται αυτό. Άρα, αν κοιτάξετε μόνο αυτό θα πείτε «Τότε γιατί να μην το κάνουν στο *Α μπε μπα μπλομ του κίθε μπλομ*; Ήταν ανάγκη να το κάνουνε ολόκληρο κονταροχτύπημα;».

Το άλλο που θέμα που ξέρετε - που δεν ξέρετε μάλλον - για τα κονταροχτυπήματα, είναι ότι θα εμφανιστούν, πολύ συχνά εκείνη την εποχή και πολύ προγενέστερα στην Κύπρο, για πρώτη φορά. Και όλες οι ενδυμασίες και οι πανοπλίες εκείνης της εποχής είναι φτιαγμένες για να αναγνωρίζουμε. Γιατί έχετε ένα πρόβλημα· όταν είστε θεατής στο κονταροχτύπημα, άμα πάνω στις ασπίδες δεν βάλουν τίποτα, πάνω στην πανοπλία δεν βάλουν τίποτα και δεν έχουν τίποτα και πάνω στην περικεφαλαία -

είναι πολύ απλό -, δεν ξέρετε ποιος είναι. Αυτό δεν το χρησιμοποιούσαμε στον πόλεμο· στον πόλεμο είχαμε μόνο ένα οικόσημο. Και ξέρετε, πάνω κάτω, αυτός που κρατάει τη σημαία - το κάνω εγώ που έχουμε τώρα - είμαστε προς τα εκεί. Ενώ, εκεί πέρα, στο κονταροχτύπημα είναι ακριβώς το ίδιο σύστημα. Θα έχουμε λοιπόν μια ανάλυση που αποδεικνύει ότι είμαστε, βέβαια, μετά την εποχή της Ιπποσύνης. Και αυτό είναι σημαντικό, όσο αφορά στο πολιτιστικό στοιχείο.

Όταν μπαίνουμε, λοιπόν, στο πρόβλημα του Άσματος, είναι ότι, εφόσον έχουν βρεθεί ο Βασιλιάς, θα πει «Είναι απαράδεκτο να είναι μαζί». Άρα η Αρετούσα πάει φυλακή. Και ο Ερωτόκριτος πάει εξορία. Θα μου πείτε «Μα αυτό το ήθελε το κείμενο; Είναι στρατηγική επιλογή;». Ναι, είναι στρατηγική επιλογή. Γιατί ο μόνος τρόπος - και το λέω τώρα για τα ζευγάρια - ο μόνος τρόπος να βρεθούμε πιο κοντά, είναι να απομακρυνθούμε. Άρα, γίνεται αυτό το πράγμα και, ουσιαστικά, το τρίτο μέρος είναι και αυτό η προετοιμασία του τετάρτου Άσματος, το οποίο θα είναι ο μεγάλος πόλεμος.

Ο μεγάλος πόλεμος - έχει ενδιαφέρον πάλι - είναι στημένος. Με ποια έννοια; Είναι στημένος, εννοώ, σκηνοθετικά. Είναι ότι θα πρέπει να γίνει με τους βαλάχους. Γιατί; Θα μου πείτε «Γιατί δεν γίνεται με τους Καραμανίτες να ξεκαθαρίσουμε; Γιατί μέσα στο κείμενο έχουμε ένα θέμα. Πρέπει να υπάρχει πόλεμος, άρα πρέπει να υπάρχει και ήρωας· και για να εμφανιστεί ήρωας πρέπει να υπάρχει πρωταθλητής. Άρα, ο πόλεμος πώς είναι δομημένος; Έχουμε δύο οντότητες που είναι ισορροπημένες, δεν τα βγάζουν πέρα, έχουν πολλούς νεκρούς και λένε «Για να μην έχουμε αυτό και να μην υποστούν άλλο πια οι λαοί μας - άλλο αυτό το πράγμα - θα επιλέξουμε δύο πρωταθλητές, ο καθένας για έναν λαό, θα μονομαχήσουν και αυτός που νίκησε, θα είναι ο λαός που νίκησε». Άρα, εδώ πάλι έχετε το ενδιαφέρον της δομής της αρχικής του κειμένου, αλλά πως θα εξελιχθεί σε σχέση με το ενετοκρητικό· είναι ότι θα επιλεγεί ως πρωταθλητής ο Ερωτόκριτος, ο οποίος όμως είναι άγνωστος. Δηλαδή, δεν ξέρουν ότι είναι ο Ερωτόκριτος. Μασκοφόρος, αν θέλετε να το πούμε πιο απλά. Και αυτό έχει ενδιαφέρον, γιατί βλέπετε ότι η αξία προέρχεται από το γεγονός ότι τελικά πρέπει να είμαστε τυφλοί, γιατί ήμασταν τυφλοί πρώτα με το τραγούδι, τυφλοί με το λαούτο, τυφλοί στη μάχη, τυφλοί στον πόλεμο και τυφλοί στην επιλογή του πρωταθλητή. Τότε είναι η πραγματική και γνήσια αγάπη που θα εμφανιστεί. Αλλά έχει ενδιαφέρον λοιπόν, γιατί ο Βασιλιάς - και εδώ εμπλέκεται η πλοκή και όχι

πάντοτε κάτι το σημαντικό - είναι που δεν θέλει να είναι ο Ερωτόκριτος, εφόσον είναι απαράδεκτο, αλλά έχει υποσχεθεί ότι ο πρωταθλητής θα παντρευτεί με την κόρη του. Και είναι αυτά που λέμε τα παράδοξα που συγκρούονται, και τότε αποτελεί το ενδιαφέρον. Τώρα θα μου πείτε «Άρα, το Άσμα τέλειωσε, εφόσον θα τα βρούνε». Όχι, όχι, όχι· έχουμε ακόμα 1.500 στίχους. Γιατί ο Ερωτόκριτος, πριν φύγει, του έχει δώσει ένα δαχτυλίδι η Αρετούσα. Αλλά ο Ερωτόκριτος μετά απ' όλα αυτά που έχει κάνει αναρωτιέται αν η Αρετούσα τον αγαπάει πραγματικά. Η οποία, παρεμπιπτόντως, είναι τόσα χρόνια στη φυλακή, επειδή ήθελε να είναι με τον Ερωτόκριτο, αλλά αυτός ακόμα αναρωτιέται αν τον αγαπάει. Είναι αυτοί που σας λένε «Μήπως».

- Εσύ γιατί χαμογελάς με το μούσι, κάτι σκέφτηκες.

- (Κοινό) Συμπάσχω με το «Μήπως».

- (Ν. Λυγερός) Αυτό, αυτό. Νιώθω ότι υπάρχει βιωματικό. Εντάξει; Δηλαδή, εσείς έχετε κάνει αυτό, αυτό και αυτό και αυτό και αυτό: «Μ' αγαπάς;». Ωραία, τελοσπάντων.

Τώρα εδώ, αν θέλετε, είναι η αντεπίθεση και λέει «Εφόσον εγώ έκανα όλα αυτά, μ' αγαπάει πραγματικά ή έτσι κι έτσι;». Άρα, πηγαίνει με το δαχτυλίδι - βέβαια με τη μάσκα - και εξηγεί ότι το δαχτυλίδι αυτό του το έχει δώσει ο Ερωτόκριτος πριν πεθάνει. Άρα, η Αρετούσα, το μόνο νέο που μαθαίνει από τον Ερωτόκριτο είναι ότι είναι νεκρός και έχει μόνο το δαχτυλίδι. Τι θέλω να σας πω; Αυτό μπορεί να σας φαίνεται έτσι λίγο δομημένο και σικέ, αλλά στην εποχή εκείνη είναι πάρα πολύ κλασικό - αν ξέρατε πόσο το χρησιμοποιούμε ακόμα και τώρα στα σήριαλ(!), τα οποία υποτίθεται ότι είναι υπερσύγχρονα, είναι του 21^{ου} αιώνα. Άρα, γίνεται αυτό το πράγμα με την μεταμφίεση και, τελικά βλέποντας πόσο πάσχει η Αρετούσα, μαθαίνοντας τον θάνατο του Ερωτόκριτου, τότε θα πειστεί. Και έχει ενδιαφέρον πάλι ότι, τελικά, περνάμε πρώτα από τον θάνατο και μετά απ' την αγάπη και δεν είναι το ανάποδο. Αν σκεφτείτε τώρα ότι πρωτ' απ όλα είναι 'Εν αρχή ο θάνατος' και μετά όλα τα δεδομένα, τότε θα καταλάβετε ότι ο *Ερωτόκριτος* μπορεί να σας φαίνεται ότι απλώς είναι στημένος, έχει και ένα φιλοσοφικό αντικείμενο μέσα· υπάρχει μια ανισότητα, υπάρχει μια υπέρβαση, υπάρχει μια αναγνώριση πριν την γνώση, υπάρχει μια θυσία, υπάρχει μια αυτοθυσία και μετά απ' αυτό υπάρχει ο δεσμός.

Άρα, όλη η ιδέα που θέλαμε - κι εδώ με την ομάδα - να σκεφτούμε, είναι το εξής: Έχουμε ένα κείμενο, που είναι τόσο όμορφο, το οποίο οι περισσότεροι από εσάς το

έχουν διαβάσει με αποσπάσματα στο σχολείο· και επειδή τους έχουν πει ότι «Εντάξει είναι και κρητικό, πρέπει να το ξέρω πάνω κάτω» και ξέρουν μόνο ότι πρέπει να το ξέρουν. Είναι αν θέλετε όπως και στην Κύπρο, όταν λες στα μικρά παιδιά «Να θυμάσαι το ‘Δεν ξεχνώ’». Άρα θυμούνται το ‘Δεν ξεχνώ’, αλλά δεν θυμούνται τι δεν πρέπει να ξεχάσουν. Αλλά το ‘Δεν ξεχνώ’ το ξέρουν! Εδώ λοιπόν, είναι πάνω κάτω «Να θυμάστε ότι ο Κορνάρος και ο *Ερωτόκριτος* είναι κρητικό». Μετά, «Τι άλλο να θυμάσαι; Δεν έχει σημασία. Είναι κρητικό». Και προσπαθώ, αν θέλετε, να σας πείσω, για όσους το έχουν διαβάσει να το ξαναδιαβάσουν, γιατί θα δείτε πολύ περισσότερα πράγματα μέσα στο κείμενο αυτό κι όχι μόνο το λεξιλόγιο. Αλλά θα δείτε ότι η δομή, η πλοκή, το φιλολογικό μέρος δεν είναι απλώς κάτι το απλοϊκό και γι’ αυτό έμεινε. Κι αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι το εξής: γιατί αυτός θα χτίσει ένα ολόκληρο κείμενο με 10.000 στίχους; Για να θυμάστε εσείς απλώς ότι ήταν Κρητικός και μόνο; Όταν ο άλλος κάνει μια ολόκληρη κρήνη εσείς το λέτε «Τα λιοντάρια». Πρώτ’ απ’ όλα όταν λέμε ‘Τα λιοντάρια’ καταλάβαμε ότι το βρίζουν, άμα βάλετε λιοντάρια ξεχωριστά δεν σας κάνουν μια κρήνη. Το θέμα είναι, το έχετε δει από κοντά; Έχετε δει πώς είναι φτιαγμένα; Έχετε δει αν είναι μονοκόμματο; Αν είναι κομμάτια; Πώς είναι στημένο; Είναι αυτό που παίρνω το παράδειγμα. Πολύ συχνά νομίζουμε ότι ένα χέρι είναι πέντε δάχτυλα. Ε, άμα ήταν πέντε δάχτυλα δεν θα το λέγαμε χέρι. Θα το λέγαμε πενταδάκτυλο. Ένα χέρι είναι φτιαγμένο με πέντε διαφορετικά δάχτυλα. Είναι φτιαγμένο με μια δομή. Είναι φτιαγμένο για να κάνει πράγματα που δεν μπορεί να κάνει το δάχτυλο, ακόμα και αν το βάλετε πέντε φορές. Και μάλιστα αν σας έβαζα πέντε φορές το ίδιο δάχτυλο, θα βλέπατε πώς είναι. Στη ρομποτική μερικές φορές βάζουμε πέντε φορές το ίδιο δάχτυλο και έχουμε θέματα. Τι θέλω να πω; Ο Εθνικός Ύμνος στην Ελλάδα πόσες στροφές έχει; Ας πούμε ότι δεν έκανα την ερώτηση και είμαι στο εξωτερικό. Το ερώτημα, κανονικά το σοβαρό - επειδή πρέπει να είστε και λίγο ύπουλοι με τον ομιλητή - είναι «Τι εννοείς; Αυτούς που τραγουδάμε ή αυτούς που γράφτηκαν;». Ωραία, εγώ το μόνο που θέλω να σας πω είναι ότι – για να μην σας τσατίσω όσο αφορά τα νούμερα - είναι τεράστια η διαφορά μεταξύ των δύο. Άρα, σημαίνει τι; Σημαίνει ότι υπάρχει ένα πολύ ωραίο και πανέμορφο κείμενο που έχει πάρα πολλές στροφές, γιατί έχει γίνει κάτι που είναι επικό και, μετά, υπάρχουν και δυο-τρεις στροφές και λέμε ότι είναι αυτό. Επιπλέον, μετά, όταν βάζετε λίγο μια ιταλική μουσική, που είναι απλοϊκή όσο αφορά στη μελωδία, λέτε ότι αυτό είναι το σημαντικό. Αυτό να ξέρετε ότι είναι εκφυλισμός του κειμένου. Δεν είναι το ίδιο με τον *Ερωτόκριτο*. Είναι μερικοί λοιπόν, τραγουδάν λίγο αποσπάσματα του

Ερωτόκριτου - όταν μπορούν να το κάνουν - και σου λέει ο άλλος «Ε, εντάξει, σαν μαντινάδες είναι». Μα θα το ξέραμε αν ήταν μόνο αυτό. Δεν έχει καμία σχέση το ένα με το άλλο. Αλλά, στην πραγματικότητα είναι το αποκορύφωμα αυτής της γραφής. Και λέω τώρα για την Γραμμική Α και την Γραμμική Β, τις βρήκαμε εδώ - Evans. Θα πρέπει να περιμένουμε να το πει ο Ventris ότι είναι ελληνικά, 1952. Ο Ventris όπως βλέπετε είναι ο Βεντρίκιος, είναι ελληνικό όνομα της Αγγλίας με τον Τσαντουίκιο (Thadwick), και αυτό είναι ελληνικό όνομα. Τι προσπαθώ να σας πω; Είναι δύο ξένοι που μας είπαν ότι αυτό που διαβάζουμε εμείς, χωρίς να διαβάζουμε, είναι ελληνικά. Έχουμε μετά δύο Ολλανδούς, που μας εξηγούν ότι *Η Θυσία του Αβραάμ* δεν είναι του Κορνάρου. Ευτυχώς που έχουμε ανθρώπους σαν τον Αλεξίου, που είναι πραγματικά δικοί μας, που λένε «Μήπως να το κοιτάξουμε κι εμείς σοβαρά; Και να το διαβάσουμε επί της ουσίας;». Και λέω, τι άλλο πρέπει να κάνουμε για να είναι ο *Ερωτόκριτος* στην ύλη κληρονομιά της Ανθρωπότητας; Θα σας δώσω ένα παράδειγμα, με έναν συνάδελφο, στη Γαλλία, Ιρανό. Με βλέπει να διαβάζω *Ερωτόκριτο* - γιατί έκανα τη μετάφραση από τα Ελληνικά στα Γαλλικά - και μου λέει: «Τι είναι αυτό;». Λέω «*Ερωτόκριτος του Κορνάρου*». Αλλά, επειδή δεν ήξερε ούτε τον *Ερωτόκριτο*, ούτε τον Κορνάρο, γίνεται δύσκολο. Άρα, αρχίζω να του λέω ότι είναι με ρίμες. «Α», λέει, «είναι σαν ποίημα». Λέω «Άσμα». Μετά, βλέπω ότι έχουμε ένα πρόβλημα πολιτιστικό, δηλαδή δεν μεταφέρεται η πληροφορία. Αλλά λέω «Κοίτα, είναι για μας τους Έλληνες σαν *Ο Δον Κιχώτης* για τους Ισπανούς». Μου λέει «*Ο Δον Κιχώτης* ποιος είναι;». Εκεί πέρα έχεις ένα μπλοκάρισμα, εντάξει; Λες «*Ο Δον Ζουάν* για τους Γάλλους». «*Ο Δον Ζουάν* ποιος είναι;». Τώρα θα μου πείτε: «Ε, λογικό ρε άνθρωπε, έπεσες σε κόπανο». Καμία σχέση. Αυτός μπορεί να σας πει κατεβατά από περσική ποίηση του 11^{ου} και του 13^{ου} αιώνα και να σας πει μόνο προφορικά κείμενα εκείνης της εποχής από πάνω από 50 συγγραφείς. Άρα, άμα θέλετε να με διαψεύσετε, πείτε μου συγγραφείς της Περσίας του 11^{ου} αιώνα. Που είναι πολύ γνωστοί ας πούμε. Τι θέλει να πει αυτό; Στην πραγματικότητα, θέλει να πει ότι μερικές φορές δεν καταλαβαίνουμε πόσο ο πλούτος αυτός μας χαρακτηρίζει και νομίζουμε ότι είναι αυτονόητο ότι το ξέρουν οι άλλοι. Αλλά «το ξέρουν, πως δεν το ξέρουν». Αφού ούτε εμείς ξέρουμε τους άλλους.

Και τώρα προσπαθώ να σας πω το εξής. Απ' την Κρήτη, πες ότι έχεις πέντε πράγματα να προωθήσεις στο εξωτερικό· δεν έχεις δικαίωμα δέκα, μόνο πέντε. Ποια θα έβαζες; Για να σας βοηθήσω. Στον οδηγό Michelin υπάρχουν μόνο τρία αστέρια. Τρία, όχι

δεκαπέντε, μόνο τρία. Άρα, υπάρχει ένα αστέρι που σου λέει «έχει ενδιαφέρον», υπάρχει ένα αστέρι που σου λέει «αξιίζει να κάνεις την παράκαμψη», και υπάρχει το αστέρι, το τριπλό που σου λέει «αξιίζει ταξίδι». Απλό! Τώρα, σας λέω για κάποιον που είναι στη Γαλλία. ‘Αξιίζει ταξίδι’, θέλει να πει ότι θα τ’ ακουμπήσεις. Ενώ ‘Αξιίζει παράκαμψη’ είναι ‘αφού είσαι εκεί πήγαινε και από εκεί’. Ωραία! Ξέρετε πόσα στην Κρήτη έχουμε που λένε «αξιίζει ταξίδι»; Βλέπεις ότι ξαναπαίρνουμε στο θέμα του πολιτισμού. Στην πραγματικότητα το πιο απλό που έχετε να κάνετε, είναι να κοιτάζετε ξένους οδηγούς, για να ξέρετε τι έχουμε εμείς. Γιατί άμα το συζητήσουμε μεταξύ μας, μπορεί και να πλακωθούμε. Και να πούμε «Όχι, αυτό είναι λίγο πιο μακριά, αυτό δεν είναι αυτό, αυτό είναι απ’ την άλλη περιοχή, αυτό είναι απ’ τα ξένα – δηλαδή Χανιά -, αυτό είναι απ’ την άλλη πλευρά –Σητεία». Άστο! Προσπαθώ να σας πω ότι ο *Ερωτόκριτος* έτσι όπως είναι δομημένος, πρέπει να ανήκει σε αυτά τα πέντε. Για να καταλάβετε: στο εξωτερικό, η περίοδος του *Ερωτόκριτου* λέγεται *Χρυσός Αιώνας*. Και το ενδιαφέρον ποιο είναι; Είναι ότι έχετε αντιληφθεί ότι ο *Χρυσός Αιώνας* της Κρήτης οφείλεται στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης; Έχετε συνδυάσει το ένα με το άλλο; Γιατί όλοι αυτοί που έφυγαν, μετά την Άλωση, άρχισαν να πηγαίνουν σε διάφορα μέρη. Μα ήρθαν κι εδώ. Άλλαξε λίγο το τοπίο. Και πρέπει να καταλάβουμε ότι η Κρήτη έχει ένα πολύ ειδικό καθεστώς έως το 1669, που της επιτρέπει να κάνει πράγματα, που άλλες περιοχές που είναι υπό Οθωμανική Αυτοκρατορία, είναι... μηδέν. Και μετά θα δείτε, ότι μετά το 1669 έχουμε ένα μικρό θέμα πάλι. Είναι ο ... (ο ομιλητής σχηματίζει στον αέρα κατιούσα καμπύλη).

Λέω λοιπόν, το πολιτιστικό και ο πολιτισμός. Και μια διαφοροποίηση, εφόσον ήθελες να το ξεκαθαρίσουμε: όταν δεν μπορούμε να κάνουμε πολιτισμό, κάνουμε πολιτιστικά. Όταν δεν μπορούμε να ασχοληθούμε με τα ανθρώπινα, κάνουμε ανθρωπιστικά. Υπάρχουν χώρες που στέλνουν ανθρωπιστική βοήθεια, εφόσον έκαναν πόλεμο στην ίδια περιοχή και λες «Δεν την θέλω την ανθρωπιστική βοήθεια, ρε παιδί μου. Μην κάνεις τον πόλεμο. Και ας μην έρχεσαι μετά να μου δώσεις ψωμί». Εδώ λοιπόν, έχουμε συνηθίσει σ’ αυτό το πλαίσιο. Προσπαθώ να σας πω ότι ο 17^{ος} αιώνας για την Κρήτη είναι ένα τεράστιο θέμα. Και είναι ακόμα πιο τεράστιο, γιατί αμέσως μετά είχαμε τεράστιο θέμα. Και άμα καταλάβετε ότι από το 1669 έως το 1912 – τα 100 χρόνια θυμάστε; - έχουμε ένα θέμα. Λέω λοιπόν, όταν η Ανθρωπότητα αξιολογεί τον Ελληνισμό – η Ανθρωπότητα να ξέρετε, όταν αξιολογεί είναι απλώς 0-1· όταν παίρνεις πόντο από την Ανθρωπότητα είναι εντάξει, δεν έχεις ανάγκη να

πάρεις ΑΑ· 1 δεν παίρνεις, 0· ο Ελληνισμός έχει πάρει 1. Εδώ είναι τα δικά μας δεδομένα. Όλοι σας έχετε πάνω-κάτω ακούσει αυτό το θέμα, αλλά δεν το αναδεικνύουμε τόσο πολύ, δεν το θεωρούμε τόσο σημαντικό, για έναν πολύ απλό λόγο, γιατί οι περισσότεροι από εμάς δεν το έχουμε διαβάσει πολύ. Και υπάρχουν και άνθρωποι που δεν το έχουν διαβάσει καθόλου· απλώς θυμούνται ότι είναι ένα παλιό κείμενο. Εγώ δεν σας λέω ότι όλα τα παλιά κείμενα είναι αξιόλογα, δεν θα πω άλλα ονόματα εκείνης της περιόδου, για να σας πω ότι είναι τα ίδια· όχι καμία σχέση.

Ο *Ερωτόκριτος* του Κορνάρου είναι κάτι το διαφορετικό. Είναι τόσο σπάνιο που πραγματικά είναι μονόπετρο σε σχέση με τον 17^ο αιώνα και είναι το χαρακτηριστικό. Δηλαδή, άμα θέλετε να θυμηθείτε μόνο ένα πράγμα από το 17^ο αιώνα, συμφέρει να είναι ο *Ερωτόκριτος*. Γιατί άμα σας πω την αλήθεια - ή μάλλον άμα μου πείτε εσείς την αλήθεια - τι άλλο ξέρετε από τον 17^ο αιώνα στην Κρήτη;

- (Κοινό) Πολιορκία του Ηρακλείου.

- (Ν. Λυγερός) Η Πολιορκία του Ηρακλείου! Κι αυτό δεν το αναδεικνύουμε! Όταν έχεις ανθρώπους που αντιστάθηκαν 21 χρόνια και είναι το παγκόσμιο ρεκόρ πολιορκίας και εμείς το έχουμε απλώς «Εντάξει, μωρέ· πολιορκήθηκε το Ηράκλειο». Εδώ είναι άλλοι άνθρωποι, που άμα είχαν το ανάλογο, θα υπήρχε το μουσείο της Πολιορκίας, θα υπήρχε φεστιβάλ που θα ήταν αφιερωμένο σ' αυτό - να το υπενθυμίσουμε. Άμα κοιτάξετε πόσοι αναμείχθηκαν σ' αυτό το θέμα, είναι πάλι το ίδιο. Άρα, έχουμε τα τείχη και τα κοιτάζουμε και λέμε απλώς ότι είναι τοίχος. Έχουμε κείμενα σαν τον *Ερωτόκριτο* και λέμε «Εντάξει, είναι παλιά κείμενα». Αυτό που κάνατε με την Βιβλιοθήκη που εγκαινιάσατε, είναι ένας πυλώνας· τώρα, το θέμα είναι ότι εξαρτάται από εσάς αν θα γίνει στυλοβάτης ή θα γίνει κολόνα. Είναι η αρχή, μετά θα δούμε πώς θα συνεχιστεί. Μπορεί μετά αυτό να διαδοθεί και να έχετε αρκετά πράγματα τέτοιου τύπου και να είναι χάρη σ' εσάς, που ξαφνικά το σκεφτήκατε.

Προσπαθώ, με όλο αυτό το πλαίσιο –και τώρα τελειώνω, γιατί συμβαίνουν κι αυτά - να σας πω ότι όταν έχεις στη διάθεσή σου ένα κείμενο και έχεις τη χαρά να έχεις γεννηθεί στον τόπο που υπάρχει, θα ήταν καλό να το ξέρεις. Και γι' αυτόν τον λόγο, λέω ότι με όλα αυτά που υπάρχουν στην Κρήτη, άμα το σκεφτείτε ορθολογικά, είναι απαράδεκτο που δεν υπάρχει ακόμα στην Κρήτη μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, απαράδεκτο· δηλαδή η Κρήτη είναι πασίγνωστη σ' όλον τον κόσμο, αλλά θεσμικά, επίσημα, αναγνωρισμένα δεν έχουμε ούτε ένα μνημείο· ούτε υλικό ούτε άυλο. Αυτό

είναι ένα θέμα. Και αυτό οφείλεται σ' εμάς. Άρα, λέω ότι όταν έχουμε αυτά τα στοιχεία, νομίζω ότι, αν το εξετάσουμε στρατηγικά και θέλουμε πραγματικά να αφήσουμε πολιτισμό και στους επόμενους και όχι απλώς να παραλάβουμε πολιτισμό, τότε έχει μεγάλη σημασία να καταλάβουμε τι είναι η έννοια της συνέχειας. Αν αγαπάτε τα σήριαλ είναι επειδή έχουν μεγάλη διάρκεια· εγώ δεν ξέρω καλύτερο σήριαλ από τον Ελληνισμό. Άρα εφόσον παίζετε σε αυτό το σήριαλ, θέλετε δεν θέλετε, κάντε περισσότερα επεισόδια. Αυτό, τίποτα άλλο.

Ευχαριστώ πολύ. Να είστε καλά.